

Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
2015/6

UYGUR MAKAMLARININ UYGUR KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ

The Position of Uyghur Mukams on Uyghur Culture

Tursuncan SAVUT UDMUŞ*

Çev. Aygüzel ABDUSELAM**

Uygur makamları, Uygur halkının kültür hazinesindeki paha biçilmez mücevher mahiyetinde olup çalışkan, yaratıcı ve sanatsever Uygur halkının akıl ve ferasetini, Uygur halkının tarihi geçmişini ve sosyal yaşamını şarkı, müzik, dans, şiir ve tiyatro aracılığı ile yansıtmaktadır. Bir başka ifadeyle “Uygur makamları yalnız müzik ile sınırlandırılan sanatsal bir form değildir; aynı zamanda şarkı, müzik, şiir, dans ve tiyatro gibi sanat türlerinden kendi bedii ifade şeklini oluşturan, felsefe, ahlak, milli yaşam bilinci gibi semantik konularda sosyal terbiyevi değerini tahakkuk eden bir folklor hadisesidir.” (İmin 1997: 13).

Eskiden beri Uygur halkının yaşamında şarkı, müzik, dans ve tiyatro geleneksel ve sosyal bir faaliyet olarak varlığını devam ettirmektedir. Nitekim Uygur halkının kültür tarihi ve estetik anlayışı incelendiğinde, şarkı, müzik, dans ve tiyatronun Uygurların kültüründe her dönemde önemli bir yeri olduğu görülür. Uygur şarkılarını, müziğini, danslarını inceleyip anlamadan, Uygur halkının hayatını, felsefesini, ahlakını, geleneksel alışkanlıklarını, toplumsal şuurunu ve duygularını anlamak mümkün değildir. Bu bağlamda, Uygur şarkı, müzik ve dans sanatının Uygur kültür hazinesinin altın anahtarı olduğunu söyleyebiliriz.

Kazakistanlı ünlü Uygur makam araştırmacısı, Batur Erşidinov Uygur makamlarını “halk makamı” ve “klasik makam” olarak iki gruba ayırmıştır. Halk makamları (meşrep makamları ya da yerli makamlar) halk müziğine dayanan ve sistemli el-nağmelerden oluşmuş makamlardır. “Dolan makamı”, “Turfan makamı” ve “Kumul makamı” bu gruptandır. Bu tür makamların metnini genelde parmak vezinli türküler ve beyitler oluşturur. Klasik makam, profesyonel müzisyenlere ait olan zor ve ağır ölçüdeki makamlardır ve metinlerinin çoğu aruz vezniyle yazılmış gazel ve diğer şiirlerden oluşur. Kaşgar, İli, Hoten, Kuça gibi bölgelerdeki “Uygur On İki Makamı” bu klasik makamlara mensuptur. Klasik makamlar, Uygur makamlarının en zirve noktasındadır.

Uygur makamlarının Uygur kültüründeki yeri ve değeri aşağıda bahsi geçen hususlar göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir:

1. Uygur makamları, geçmişten günümüze kadar uzanan Uygur geleneksel kültürünün vekili, halkın akıl ve ferasetinin cevheri, halkın manevi dünyasını, sosyal durumunu, yaratıcılığını, sanat kabiliyetini ve sosyal yaşamını ifade eden kültür ansiklopedisidir.

Uygur makamları uzunca bir geçmişe sahip olan Uygur halkının tarihi gelişim sürecinde oluşmuş ve Uygurların geleneksel kültüründen beslenmiştir. Uygur makamları, Uygurların yaşamış olduğu topraklardaki geleneksel kültürden doğmuştur. Tanrı Dağının kuzey ve güneyindeki alanlara yerleşen beyliklerin sarayları ve büyük şehirlerde devamlı gelişerek

* Bu makale Tursuncan Savut Udmuş'un “Uygur Mukamlarınıñ Uygur Medeniyetide Tutkan Orni”, *Mukam Munbiri*, S. 3, 2008, ss. 24-37, isimli makalesinin aktarımıdır.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara-TÜRKİYE, E-posta: ayguzel1992@gmail.com.

mükemmelleşmiştir. Bu kültürel birikim şehirlerde sentezlenerek tekrar halk arasında yayılmıştır. Eski zamanlarda saray, kasirlerin her türlü kültürünü yansıtan makamlar köy, kasaba, şehirlerde halk arasındaki geleneksel kültürü de gösteren biçimlere sahip olmuştur.

Uygur makamları, Uygur sosyo-kültürel yaşamının olmazsa olmaz unsurlarındandır. Uygurların bir araya geldiği her yerde (cenaze ve namaz hariç) makam icrası bulunmakla birlikte; makamlar sosyal normların ve törenlerin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu sebeple makam ile Uygur sosyo-kültürel yaşamı arasındaki bu ilişki, balık ve su ilişkisine benzetilmektedir.

Uygur makamları, Uygurların farklı devirlerde yaşamış önemli sanatkarlarının (muganni, besteci, rakkas ve el-nağmeciler) büyük eseridir. Böyle eserlere dünya kültür tarihinde çok az rastlanıldığı için makamlara “Doğu müzik kültürünün mucizesi” denilmiştir.

Hotenli Molla İsmetullah Binni Molla Nimetullah Möcizi tarafından 1854-1855 yıllarında yazılan “Tevarih-i Musikiyun (Müzikçiler Tarihi)” adlı eserde, 17 müzik üstadı tanıtılmıştır. Ayrıca eserde adı geçen 16 makamdan 13 makamın tanıtılan üstatların ürünü olduğu ifade edilmiştir. Mesela Ebu Nasır Farabi *Rak* ve *Uşşak* makamını, Mevlani Ali Çöl *Irak* makamını, Abdurahman Cami *Acem* makamını, Ali Şir Nevayi *Neva* makamını, Kdırhan Yerkendi *Visal* makamını, Muhemmet Kuştıngir *Müşavirek*, *Bayadek*, *Çaharzerb*, *Dugah*, *Sigah*, *Çahargah* ve *Pencigah* makamlarını, Yusuf Sekkaki *Bayat* makamını, Amannisa Han *İşret-engiz* makamını icat etmiştir. Burada şunu özellikle belirtmek gerekir ki, Möcizi'nin müzik risalesinde bahsi geçen görüşleri ispat etmek ve incelemek çok uzun bir süre gerektiriyor ve bunun için daha fazla risale okumak gerekir. Bu nedenle biz Uygur makamlarına Uygur halk müziklerinin uzun tarihi geçmişi sonucunda oluşan, halkın akıl ve ferasetinin cevheri diyoruz. Kısacası “Makamlar farklı mekân ve zamanda, Uygur halkının birçok besteci, şarkıcı ve müzisyeni tarafından icat edilmiş halk müziğidir”.

2.Uygur makamları, Uygur müzik sanatının kamusu, Uygur müzik sanatının zirvesi, Uygur müziğinin atardamarıdır.

Uygur makamları farklı ezgi ve ritmlere sahip olması nedeniyle oldukça zengindir. Ezgisi ve melodisi açısından müzik sanatının en üst seviyesindedir. Kazakistanlı araştırmacı Sebit Mukanov, 1967'de Almata'da yayınlanan “Bahadır Kademler” isimli kitabında “Ben on iki makamın düzenini binevlere (minöy) benzetiyorum. Kızıl diyarın kenarındaki sarp kayalar oyulan binevler, mimari ve etnografik yadigarlardır. Makamlar da bunun gibi yüzlerce sesin bir araya gelmesiyle harika bir müzik eseri oluşturmuştur. On iki makam, Uygur halkının *elif* harfinden *ye* harfine kadar olan bütün şarkı ve dans hazinesini kapsayan kamustur” demektedir (Tamara 1988: 7).

Uygur On İki Makamı'ndaki her bir makamda 25 ila 30 arasında müzikli nağme bulunur. İcra edilmesi için 2-3 üç saat zaman gerekir. On iki makamdaki müzikleri; şarkı müzikleri, çalgı müzikleri ve dans müzikleri olarak üçe ayırabiliriz.

Ünlü makam ustası Turdi Ahun'un (1881-1956) bize bıraktığı on iki makam nağmeleri 245 tanedir. 1986'dan sonra bu sayı 320 olmuş; 1990'lı yıllardan sonra 40 nağme daha tespit edilmiş, Uygur on iki makamının toplam sayısı 360 olarak belirlenmiştir.

“Dolan makamı” aslında 12 takım olup üç makamı kayıptır. Şimdiye kadar bilinen 9 makam birbirinden farklı beş çeşit nağmeden oluşmaktadır. Bu makam 45 nağmeden oluşmuştur, ayrıca yine dokuz makamda dokuz *siyirilma*, *çüşürge* ve *merğul* bulunmaktadır.

“Turfan makamı”nın sayısı 11 olup 66 müzikli nağmeyi kapsamaktadır. İcra etmek için 10 saat gerekmektedir.

“Kumul makamı” 12 takım ve 19 bölümden oluşur. Her makam 10 ila 12 arasında şarkı ya da danslı nağmeyle devam etmektedir. 12 takım olan Kumul makamında 258 müzikli nağme vardır ve hepsini icra etmek için 10 saat gerekir.

Uygur makamlarının name sayısı ve icra etmek için gereken süre şöyledir:

Makam adı	Name sayısı	Gereken süre	Açıklama
Ugur on iki makamı	360	24 saat	
Dolan makamı	45	1 saat	9 siyirilma, çüşürge, merğul
Turfan makamı	66	10 saat	
Kumul makamı	258	10 saat	
Toplam	729	45 saat	

1937 yılından sonra Şincañ sahnelerinde oynanan “Garip ve Senem”, “Ferhat ve Şirin”, “Tahir ve Zöhre”, “Rabiya ve Seyidin”, “El Kıyas”, “Tanrıdağı Oğlu”, “Kanlı Yıllar”, “Makam Ecdatları”, “Amannisa Han”, “Mölçerdağ Boranları”, “Gömülmeyen İzler” gibi drama ve operalardaki komik unsurların izleyicilere bedi zevk vermesi, çok sevilmesinin önemli bir sebebi bu eserlerin müziklerinin kaynağının Uygur makamları olmasıdır. Ayrıca “Uşşak” ve “Müşaverek” makamlarından faydalanarak icat edilmiş senfoniler ve birçok şarkı, dans ve müzik halk tarafından sevilmiştir. Bu eserlerin bir kısmı ulusal ve uluslararası yarışmalarda çeşitli ödüller almıştır.

Geçmişten beri sahnelerimizde oynanan ve her yerde bilinen şarkı, dans, tiyatro ve operalarımızın hangisi Uygur makamları ve yöresel halk ezgilerini kaynak almışsa etkisi büyük ve seyircisi çok olmuştur. Uygur makam ezgilerinden uzaklaşan herhangi bir şarkı, dans, tiyatro ve operanın içeriği iyi olsa da halk arasındaki etkisi kısa sürmüştür.

Uygur dilinin sözlük terkiibini zenginleştirmek için türetilen kelimelerin halka yakın olduğunda kolayca kabul edildiği gibi bestecilerimiz ve müzisyenlerimizin Uygur makamlarını kaynak alarak oluşturdukları müzik ve şarkıların halk arasındaki etkisi daha güçlü olmakta ve beğenilmektedir. Bu sebeple müzisyenlerimizin bu kültürel mirasa gereken hassasiyeti göstermesi yerinde olacaktır. Kültür araştırmacısı Liu Kuyli, “Kültürel miraslara sahip çıkıp çıkmamak bizim beğenip beğenmememizle ilgili değildir; hiçbir zaman milli kültürümüz ile olan bağımızı koparmamalıyız. Bu bağ koptuğu takdirde modern bir kültüre sahip olmak yerine kendimizi kaybederiz.” demektedir.

3. Uygur makamları, Uygur halk türkülerinden, halk destan-kıssalarından ve klasik şiirinden örnekleri bünyesinde barındırarak günümüze kadar ulaştırmıştır; makamlar Uygur edebiyatının antaolojisi mahiyetindedir.

Uygur makamları genel olarak nağme ve metinlerden oluşur. “Uygur on iki makamı Uygur şiirinin müzikle ifade edilmiş şeklidir. Makamlar derin anlamlı ve söz sanatlarıyla donatılmış güzel usluplu klasik şiirler (genellikle gazeller), beyitler ve türküler ile daha güçlü bir hal alır. Her makamın ikinci bölümünü oluşturan *destan* teması dinleyicilerin estetik zevki tatmasını sağlar. Aynı zamanda *meşrep* bölümündeki nağmeler lirik derinliği sağlar.” (Davamat 1997: 7-8).

Şiirin sahip olduğu müzikal karakter kadar müzik de şiirsel bir karaktere sahiptir. Şarkı, müzik ve şiirin birleşmesinden doğan bir sanat ürünüdür. Uygur makamlarının müzik ve metinlerinin Uygur kültüründeki yerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

a. Uygur makamlarının çeşitli nağmelerinin oluşumunda Uygur klasik şiirinin, halk kıssalarının, destanlarının, türkü ve şarkılarının etkisi büyüktür. Çünkü makam metinleri, makam içeriğini daha netleştirip genelleştirebilen bir niteliğe sahiptir. Makam müziğinin

tasvirleri makam metinleri ile daha da canlandırılarak dinleyicilerde daha derin bir estetik duygu uyandırmaktadır.

b. Uygur makamlarındaki şarkılar bilginlerin anlamlı sözleri, şair ve yazarların şiirleri, evliyaların öğütleri, halk türküleri ve destanlarından alınan güzel örneklerden oluştuğu için halkın duygu ve düşüncelerini ifade etmektedir.

c. Uygur makamları; Uygur klasik şiirini, halk destan ve kıssalarını, halk türkülerini bünyesinde topladığı için sanatsal bir antoloji gibi bu ürünleri günümüze ulaştırmıştır. Dolayısıyla makamlar, Uygur edebiyatının seçme eserlerinin toplandığı bir hazinedir ve Uygur edebiyatı araştırmaları için önemli bir kaynaktır.

Makamcı Turdi Ahun'un bize bıraktığı on iki makam metinleri 2482 mısradır. Bunlardan halk destanları ve halk türküleri 518 mısra; atsız, kaynaksız mısralar 162 mısradır. Diğer mısralar, 17 klasik şairin 280 gazelinden oluşmaktadır. Bunun içinde Ali Şir Nevayi'nin 189, Baba Rehim Meşrep'in 32, Huveydanın 22 eseri bulunmaktadır. Bundan başka Ahmed Yesevi, Zelili, Nevbeti, Fuzuli, Molla Bilal, Dilaram gibi şairlerin bazı gazelleri de bulunmaktadır.

"Dolan makamı"nın metinlerini halk türküleri oluşturur, dokuz takım "Dolan makamı"nın metinleri 380 mısra olup 86 mısrasını nakaratlar oluşturur.

"Turfan makamı" 11 bölüm olup şiirleri iki gruba ayrılabilir. Makamın mukaddime bölümüne göre klasik şairler tarafından yazılan şiirlerin kullanıldığı 207 mısra güfte birinci grubu; Turfan bölgesinde yaygın olarak bilinen halk türkülerinin metinlerinden oluşan 1917 mısra güfte ikinci grubu oluşturmaktadır. "Turfan makamları"nın toplam metni 2118 mısradan oluşmaktadır.

"Kumul makamları"nın metni halk türkülerinden oluşmakla birlikte 12 bölüm "Kumul makamları"nın toplam metni bazı nakaratlar hariç 3780 mısra güfteden oluşmaktadır.

Uygur makamlarının metinleri şöyledir:

Makam Adı	Klasik Şiirler	Halk Şiirleri	Toplam	Açıklama
Uygur On İki Makamı	280 Gazel, 162 Mısra Şiir	518 Mısra	2482	Turdi Ahun Nüshası
Dolan Makamı	-	466 Mısra	466	-
Turfan Makamı	201 Mısra	1917 Mısra	2118	-
Kumul Makamı	-	3780 Mısra	3780	-
Toplam		6681	8846	1990'lı yıllardan sonra düzenlenenler hariç

4. Uygur makamları, Uygur müzik aletlerinin meydana gelmesini ve gelişimini etkilemiştir. Uygur müzik aletleri, Uygur makamlarının meydana gelmesinde temel unsurdur.

Bir çiftçi, gerekli tarım aletleri olmadan ihtiyacı olan tarım ürünlerini yetiştiremediği gibi bir usta da ne kadar hüner sahibi olursa olsun gerekli teçizatı olmadan sanat ürününü ortaya çıkaramaz. İyi bir müzisyen de gerekli müzik aletleri olmadıkça makam ezgilerini ve diğer müzikleri icra edip halkın dikkatini çekemez.

Bu noktada Uygur makamlarının oluşum ve gelişim sürecinin Uygur enstrümanlarının gelişimi ile alakalı olduğunu söylemek mümkündür. Uygur müzik aletleri olmasaydı kültürel miras ürünü olan Uygur müziğinin cevheri makamların da oluşması mümkün değildi. Nitekim Kırgız ve Kazak Türklerinin müzik aletlerinin az olması sebebiyle makam kültürünün gelişmemiş olduğunu söylemek mümkündür.

Uygur müzik aletleri köklü bir geçmişe sahip olmakla birlikte birçok çeşidi bulunmaktadır. 1996 yılında Çerçen ilçesinin Zagunluk mezarlığındaki 14 numaralı mezardan MÖ. 475-221 yıllarına ait olduğu bilinen, 2001’de Guinness dünya rekorlarına giren bir gong bulunmuştur. Hoten’in Yorgan harabesinden bulunan (1. yüzyıla ait) şarap kaplarının üzerinde berbab, ney, baliman, def çalan kişiler tasvir edilmiştir. Almanyalı Likok 1905’te Turfan’daki Yarğul şehrinde 9. yüzyıla ait ipek kumaş üzerine işlenmiş telli enstrüman çalan çocuk tasviri bulmuştur. Almanyalı Gronovdil, Turfan’daki Budizm dönemine ait duvar resimlerinde 10. yüzyıla ait kadın müzisyenleri tespit etmiştir. Turfan’daki Miñöy (Binev)’in 33. mağarasındaki bir resimde Koçu Uygur müzisyenleri çeşitli müzik aletlerini çalarken resmedilmiştir. Yine Kumtira, Kızıl ve Sim-sim yerleşimlerinde duvar resimlerinde çeşitli müzik aletleri ile ilgili tasvirler bulunmaktadır.

Araştırmalara göre “Nağmename”, “Hanname”, “Suname”, “Tañname”, “Yeñi Tañname” gibi Çince kaynaklarda Uygurların eski müzik aletlerinin 40 çeşitten fazla olduğu belirtilmektedir.

“Uygur On İki Makamı”, “Dolan makamı”, “Turfan makamı” ve “Kumul makamı”nı icra etmede kullanılan Uygur müzik aletlerinde bazı farklar vardır. Genel anlamda Uygur makamlarını icra etmek için kullanılan müzik aletleri satar, ğircek, Dolan kıl ğirceği, Kumul ğirceği, huştar, dutar, Dolan revabı, Kumul revabı, kalun, çañ, sunay, baliman, def, nağme defi, davul, sapay, kaşık ve taş olmak üzere 21 çeşitten oluşur.

Uygur makamlarında kullanılan temel müzik aletleri:

Makam adı	Bölge	Kullanılan çalgılar				Açıklama
		Telli çalgılar	Çekme çalgılar	Üflemeli çalgılar	Vurmali çalgılar	
12 Makam	Kaşgar	Satar	Kalun Tembur Ravab	Ney	Def	Şarkı ve danslarda davul ve sunay da kullanılıyor.
	Hoten	Satar	Kalun Tembur	Baliman	Def	Şarkı ve danslarda davul ve sunay da kullanılıyor.
	Aksu	Satar	Tembur, Dutar	-	Def	Şarkı ve danslarda davul ve sunay da kullanılıyor.
	Gulca	Keman	Tembur, Dutar	-	Def	Şarkı ve danslarda davul ve sunay da kullanılıyor.
Dolan Makamı	Dolan bölgesi	Dolan ghiciki	Kalun. Dolan ravabı	-	Def	
Turfan	Turfan	Satar	Tembur,	-	Def	Davul ve sunayla da tüm makam icra

Makamı			Dutar			ediliyor.
Kumul Makamı	Kumul	Kumul ghiciki	Kumul ravabı	-	Def	Davul ve sunay ile makamın parçaları icra ediliyor.

Yukarıda verilen çeşitli Uygur müzik aletlerinin ve müzik sanatının, Uygur makam sanatının meydana gelmesi, gelişmesi ve nesilden nesile devam etmesinde önemli etkisi vardır. Uygur makamlarını çalgı aletleri olmadan hayal etmek, kuşları kanatsız hayal etmek gibidir.

5. Uygur makamları, Uygur danslarının meydana gelmesi ve geliştirilmesini sağlamıştır.

Şarkısız makam olmadığı gibi, danssız makamı hayal etmek de güçtür. Şarkı ve dansın birlikteliği Uygur makamlarının en önemli özelliklerinden biridir. Makam araştırmacılarına göre, çeşitli halk makamlarının oluşmasında yukarıda dile getirilen unsurların dışında, dansçılar (ussulcu) da etkilidir. Uygur makamlarının “Cula”, “Senem”, “Tekid” gibi çok sayıda özel dans kısımları da mevcuttur.

Müzik, şarkı, dans makamın canı ve kanadadır. Dolayısıyla bunlardan herhangi biri eksik olursa makam canlanamaz.

Uygur danslarının kökeni Tanrı dağlarının kuzey ve güneyinden bulunan taş resimlerindeki tasvirler kadar uzanmaktadır. Minöylerdeki dans sahnelerinde Budizm devrindeki Küsen, Koçu danslarının zengin figürleri resmedilmiştir. Şincañ ve Orta Asya’daki çeşitli mekanlarda tasvir edilmiş dansçılar ve bebek heykelleri yanında Tañ sülalesi devrindeki şairlerden Bey Cüyi, Li Bey, Wang Ciyen, Liu Yanşi, Liu yüşi, Yüen Cin’lerin şiirlerinde Uygur dansı hakkında imgeler mevcuttur.

Eski dönemlerdeki Küsen (Kuça) dansının hareketlerinden, parmaklarından ses çıkartma, kaş oynatma, göz oynatma ve boyun oynatma figürleri günümüzdeki makam danslarında da devam etmektedir. Yine bu figürler, Minöy resimlerinde de bulunmaktadır. Örneğin Bezeklik’teki 69. mağarada bir kızın göz süzerek dans etmesi çizilmiştir. O zamanlarda Kuça dans figürlerinden olan zıplamak, parmaklardan ses çıkartmak, boyun oynatmak, gözünü oynatmak, ellerini birbirine vurarak ses çıkartmak gibi hareketlerin hepsi günümüz on iki makam danslarında devam etmektedir. Makamlar genellikle kalabalık yerlerde icra edilip makamlar eşliğindeki danslar bu formu daha da zenginleştirerek kültürel bir mirasa dönüştürmüştür.

6. Uygur makamları sanatsever halkın manevi susuzluğunu kandıran çeşme, Uygur halkını sanatsal ve geleneksel yönde yetiştiren evrensel sanat okulu, Uygur medeniyet tarihinde ünlü mütefekkir ve sanat üstadlarını birbirine bağlayan tarihi koridordur.

Uygur makamları geçmişten günümüze Uygur halkının sosyal yaşamını, arzu ve isteklerini, hasret ve nedametini, ahlak ve geleneğini, felsefesini, dini inançlarını, estetik görüşlerini, psikolojisini müzik dili ile ifade eden bir marş mahiyetindedir. Halkın ahlak, örf adet ve sanatı öğrendiği evrensel bir sanat okuludur ve bu okulda sayısız sanatçı yetişmiştir.

Uygur meşreplerinde mutlaka makam icra edilmesi gerekir. Meşrep ile makam birbirinin ayrılmaz parçasıdır. Meşrepsiz makam, makamsız meşrep olmaz. Uygur meşrepleri Uygur halkının sanat ve gelenek okuludur. Bu sebeple, ecdatlarımızdan bize “Çocuğunu mektebe gönder, mektebe göndermezsen meşrepe gönder” atasözü miras kalmıştır. Bu atasözü de meşreplerin gençleri örf adet, ahlak ve sanat yönünden eğitip yetiştirdiğinin göstergesidir.

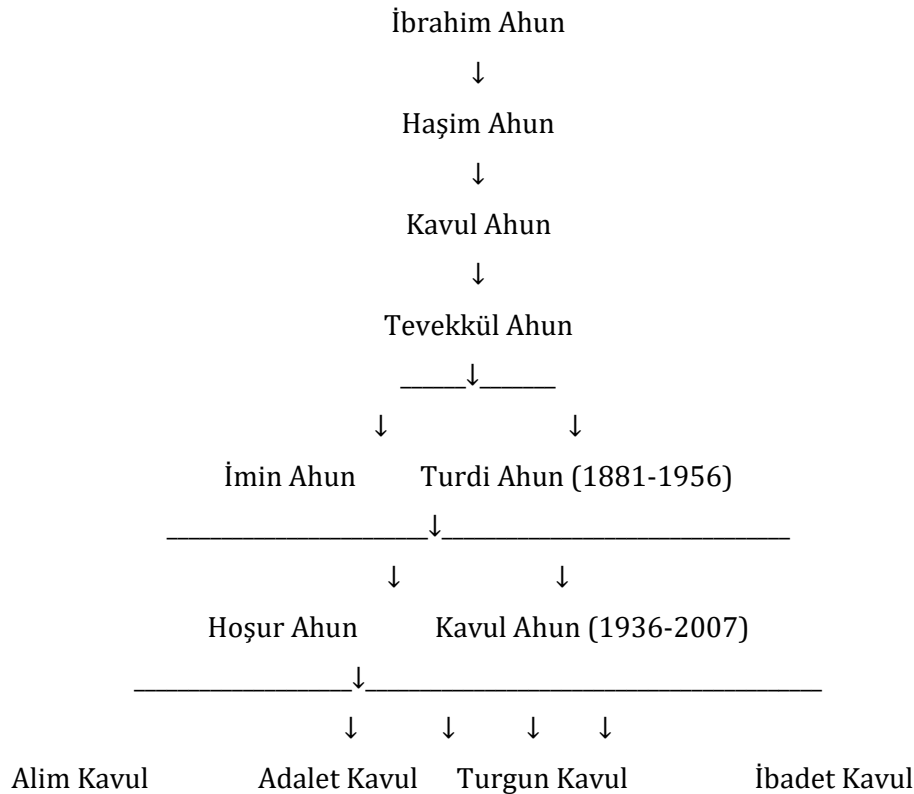
Uygur müzik risalelerindeki bilgilere göre, makam-meşrep meydanları gençleri kendine çeken ve onları eğiten bir yerdir. Gençler meşreplere katıldıkça ecdatlarından miras kalan şarkı, müzik ve dansları öğrenmeye başlamış, maharetli makamcılarını üstad edinmişlerdir.

Makamların bu şekilde öğrenilmesi, onların nesilden nesile aktararak günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Tevarih-i Musikiyyun” (Müzikçiler Tarihi)da Uygurların büyük alimi ve müzisyeni Ebu Nasir Farabi (870-950) “Rak”, “Uşşak” makamlarını ve onun türlerini icat ederek öğrencilerine öğrettiği ifade edilmektedir. Yine Ali şir Nevai “Neva” makamını icat etmiş, Lutfi’nin yanında iki yüze yakın kişi müzik sahasında yetişmiş, Yusuf Sekkaki’de “Bayat” makamını icat edip öğrencilerine öğretmiştir. Kıdırhan Yarkendi’nin Irak, İran, Tebriz, Harezmi, Semerkand, Encan, İstanbul, Keşmir, Belh, Şiraz gibi uzak şehirlerden müzik öğrenmeye gelen öğrencileri olmuş “Visal” adlı bir makamı icat edip öğrencilerine öğretmiştir. Amannisa Han ise “İşret-engiz” adlı makamı icat etmiş, ayrıca şair ve hattat olarak yaşamıştır.

1960’lı yıllardaki malumatlara baktığımızda “kimi yaşlı sanatkarlara göre, bundan tahminen yüz sene önce Setivaldi adında bir kişi “Makam”ı Yarkent’den Hoten Keriye’ye götürüp, orada halk içine dağılan gazellerle birleştirip, yine bazı ezgileri icat edip Hoten ve Çira’ya gibi yerlere dağıtmıştır.

Makamcıların elde ettiği bilgilere göre “Uygur On İki Makamı”nı bize bütünü ile ulaştıran Turdi Ahun kendi sülalesinden yetişmiş beşinci nesil makamcıdır, onun ecdatları ve evlatlarının şimdiye kadar bilinen isimleri aşağıdaki şecerede gösterilmiştir:

Turdi Ahun Sülalesinin Şeceresi

Turdi Ahun’un babası Tevekkül Ahun, zamanının tanınmış makamcısı olup Kaşgar’daki medresede okuduğu zamanlarda Kaşgar’daki ünlü kardeş makamcılardan Helim Ahun, Selim Ahun, Molla Ahun Makam Setivaldi gibi makam üstadları ile tanışmış, babası Tevekkül Ahun’dan def çalmayı ve “Uygur On İki Makamı” icra etmeyi öğrenmiştir. 16 yaşında tambur çalıp şarkı söylemeye başlamış, 20 yaşında “Uygur On İki Makamı”nı tek başına icra edebilecek düzeye gelmiş ve babasının izniyle kendi öğrencilerine öğretmeye başlayarak geçimini sağlamıştır. Sonraki 50 senelik sanat hayatında, Uygur makamlarının üstadı olmuştur. “Uygur On İki Makamı”nın İli bölgesinde tanınması için çok emek veren

ünlü makam üstadı Muhemmet Molla (Karuşañ Ahunum)nın babası Emet Molla Hilim Ahun, Selim Ahunların akrabası ve öğrencisi olan, Kaşgar'daki Zohurudun Bey sarayında müzisyen olmuştur. Emet Molla kendi maharetini oğlu Muhemmet Molla'ya öğretmiştir. Muhemmet Molla 1883 yılında İli'ye geldikten sonra çeşitli meşreplere katılmış ve çok beğenilmiştir. Hasan Tembur, Barat Tembur, Cami Abi gibi makamcılarını da yetiştirmiştir.

Ünlü makamcı Rozi Tembur (1900-1957) 13-14 yaşlarında dutar ve tamburu çok iyi çalmasıyla ünlenmiştir. 1934 yılında Gulca'daki konservatuvarda müzik hocası olup makam öğretmek için kurslar açmış ve çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir.

20. yüzyılın ilk yarısında Uygur makamları sonraki nesillere kulaktan kulağa ulaşmış ve makam öğretiminde usta çırak ilişkisi kullanılmaya başlanmıştır. Meşreplerin Uygur makamlarının korunması, mükemmelleşmesi ve devam ettirilmesinde etkisi büyüktür. Makamcılar, meşreplerde zekalarını ve yeteneklerini kullanıp, makam şarkıları ve makam sözlerini gönül defterlerine kayd ederek makam icra etmeyi öğrenmiştir. Atalarının ya da üstadlarının eğitmesiyle Uygur makamlarını basit düzeyde öğrenen "defci" yada "nağmeci"ler yavaş yavaş makam ustalarına dönüşmüştür. Onları birbiriyle sıkı sıkıya bağlayan makam zinciri oluşmuştur.

7. Uygur makamları ipek yolunun sihirli sanat bahçesi, doğu müzik medeniyetinde değeri biçilemez cevher, Uygur halkını dünyaya, geleceğe bağlayan mucizeli hikmetnamedir.

Uygurlar, İpek Yolu coğrafyasında yaşamaları sebebiyle Batı ile Doğu'nun gelişmiş medeniyetlerinden etkilenmiş, bu kültürleri kendi kültürüyle birleştirerek özgün bir yapı oluşturmuştur. Bu sebeple Amerikalı araştırmacı R. Grosi Uygurları Orta Asya'nın "kültür üstadları" olarak adlandırmaktadır. Türkiyeli Şemseddin Sami "Eski Uygurlar, kültürel gelişimde en önde yürüyen halktır" demiştir.

Günümüze kadar ulaşan Uygur makamlarının hepsini icra etmek için 45 saattan fazla zaman gerekir. Uygur makamlarında şuan toplam 729 nağme, 8846 mısra (1990'lardan sonra derlenenler hariç) şiir ve türkü sözü yer almaktadır. Biz Uygur makamlarını icat eden, mükemmelleştiren, nesilden nesle ulaştıran, o ünlü ve ünsüz makamcı, şair, dansçı, elnağmeci üstadların varisi olarak Uygur makamlarını doğu müzik kültüründeki hatta insanlığın müzik medeniyetindeki cevheri olarak görüyor ve gurur duyuyoruz.

Uygur alimi Abdüşükür Muhammet İmin "Uygurlar, tarihleri boyunca çeşitli dinlere inandı, din değiştirdi, çeşitli yazıları kullandı, farklı giyim kuşam tarzlarını kullandı, onları değiştirdi; ancak geleneksel folklor birikiminin, tefekkür hazinesinin ve milli şurunun kalesi olan makam kültüründen asla vazgeçmedi" diyerek Uygur makamlarının Uygur kültüründeki yerinin ne kadar önemli olduğunu ifade etmiştir.

Kaynakça:

Çİ, Cu (2007), *Uygur Müziklerinin Cevheri Makam*, çev. İmin Ahmedî, Ürümçi: Şıncañ Fen-Teknik Neşriyatı.

Çin Şıncañ *Uygur Makam Sanatı*, (2006), Ürümçi: Şıncañ Halk Neşriyatı.

DAVAMAT, Tömür (1997), *Uygur On İki Makamı*, C. 1, Çin Kamusu Neşriyatı.

ERŞİDİNOF, Batur (2002), *On iki Makam Hakkında*, Almata.

İMİN, Abdüşükür Muhammet (1997), *Uygur Mukam Hazinesi*, Ürümçi: Şıncañ Üniversitesi Neşriyatı.

LİTİP, Tursuncan (1997), *Uygur Çalgı Aletleri*, Ürümçi: Şıncañ Üniversitesi Neşriyatı.

Möcizi (1982), *Tevarih-i Musikiyyun*, Pekin: Milletler Neşriyatı.

On iki Makam Hakkında İnceleme (1997), Çin Kamus Neşriyatı.

SAVUT, Tursuncan Muhemmet vd. (2005), *Sanat Teorilerinin Temelleri*, Şıncañ Halk Neşriyatı.

SAYIT, Nurmuhemmet (1995), *Uygur On İki Makamının Melodi Özelliđi*, Ürümçi: Şıncañ Halk Neşriyatı.

TAMARA, Elbakiva (1988), *On İki Makam*, Almata.

Uygur Dolan Makamı, (1996), Ürümçi: Şıncañ Güzel Sanat Foto-Suret Neşriyatı,

Uygur Klasik Müziđi, Kumul Makamları (1994), Halk Müzik Neşriyatı.

Uygur Klasik Müziđi, Turfan Makamları (1999), Pekin: Milletler Neşriyatı.